

МАЛ АЖ АХУЙН ХӨДӨЛМӨРИЙН ХУВААРИЛАЛТ БА ЖЕНДЭР:
ЗАЛУУ МАЛЧДЫН ЖИШЭЭН ДЭЭР

Ц.Одгэрэл

Orcid:0009-0006-6751-9183

МУИС-ийн СНАТ-ийн Социологийн докторант

Abstract; *As nomads, Mongolians herd their livestock and move to a distinct grazing area every season to cope with extreme and harsh natural and climate conditions. The traditional division of labour remains strong in nomadic herding, such as women milk animals and process dairy, and men mainly carry out otor (long-distance migration of Mongolian herders, typically in autumn, to fatten livestock for winter), move from one place to another, take care of animals, and make hay.*

Key words: jender, men, women, Mongolian herders, typically in autumn

Үндэслэл

Нүүдлийн мал аж ахуй, малчидгүйгээр Монголын нийгмийг төсөөлөх аргагүй юм. Монголын мал аж ахуй, малчдын амьдрал XX зуунаас өмнөх үед хэдэн мянган жилийн тэртээгээс ирсэн соёл, уламжлалаа хадгалж ирсэн буюу харьцангуй өөрчлөлт багатай, түүхэн урт удаан хугацаанд нэгэн хэвийн байдлаа хадгалж ирсэн байдаг. Монгол орны гол онцлог, хүн ардын амьжиргаанд зонхилох байр суурь бүхий нэгэн салбар бол бэлчээрийн мал аж ахуй мөн. Учир нь, манай улсын нийт хүн амын 19.4 хувь буюу тавны нэг нь малчин өрхөд амьдарч, ажиллах хүчний 26.7 (дөрөвний нэг) хувийг малчид бүрдүүлж, нийт өрхийн 25.8 хувийг малтай өрх, үүний 73.5 хувийг малчин өрх эзэлж байна⁶⁸. Нүүдэлчин малчид дөрвөн улирлын туршид хатуу ширүүн уур амьсгал, байгалийн нөхцөл байдалдаа дасан зохицож, бэлчээрийн нөхцөл байдлыг дагалдан нүүдэллэн амьдарсаар ирсэн онцлогтой⁶⁹. Бэлчээрийн мал аж ахуйд малчин эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүс аль аль нь чухал боловч ялгаатай үүрэг гүйцэтгэдэг. Бэлчээрийн мал аж ахуй, хөдөө аж ахуй, ойн аж ахуй болон байгалийн нөөцийн бусад (ан агнуур, жимс түүх) чиглэлд эмэгтэй, эрэгтэй хүмүүсийн гүйцэтгэж буй ялгаатай бөгөөд өөрчлөгдөн буй үүрэг, хариуцлага, сонирхлыг тодорхойлох боломжийг жендэрийн дүн шинжилгээ олгодог⁷⁰.

Малчдын хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, бэлчээрийн мал аж ахуйг эрхлэн хөтлөх аргыг боловсронгуй болгох зорилгоор “Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого”-ыг 2009-2020 онд хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн байна. Энэхүү бодлогын залгамж болгон МУЗГ-аас “Монгол малчин” үндэсний хөтөлбөрийг 2020 онд батлан хэрэгжүүлж эхлээд байна. Тус үндэсний хөтөлбөр нь малчдыг мэдээллээр хангах, хөгжүүлэх, орон нутагтаа ая тухтай ажиллах, амьдрах нөхцөл, нийгмийн баталгааг сайжруулах, үйлдвэрлэлийн бүтээмж, орлого, ашгийг нь өсгөх, тэдгээрийг чадавхжуулах зорилготой. Тус хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн онцлогт нийцсэн хөдөлмөрийн харилцааны хэв шинжийг судалж, туслах малчны хөдөлмөрийн харилцааг зохицуулсан эрх зүйн орчныг бүрдүүлэхээр тусгажээ.

2018 онд “Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт жендэрийн талаар баримтлах бодлого”-ыг баталж, ХХААХҮ-ийн салбарын бодлого төлөвлөлтөд жендэрийн дүн шинжилгээ, үнэлгээ, жендэрийн мэдрэмжтэй төсөвлөлтийн арга зүйг нэвтрүүлэх, салбарын хүний нөөцийг бэлтгэх үйл явц, тогтолцоог жендэрийн мэдрэмжтэй хөгжүүлэх, малчин гэр бүлийн хөгжлийг дэмжих, залгамж халааг бэлтгэх, нийгэм, соёл, эдийн засгийн цогц арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэх, ХАА-н зохистой дадлыг малчин, тариаланч эмэгтэй, эрэгтэйчүүдийн жендэрийн ялгаатай хэрэгцээнд нийцүүлэн эзэмшүүлж, нийгмийн хариуцлагыг нь нэмэгдүүлэх, хөдөөгийн эмэгтэйчүүд, охидын аж байдлыг сайжруулах НҮБ-ын тогтоолын хэрэгжилтийн үндэсний болон орон нутгийн түвшинд манлайлах чадавхыг бэхжүүлэх чиглэлээр эрэгтэй, эмэгтэй, залуу малчдад хамаарах зорилт, арга хэмжээг 2025 он хүртэлх хугацаанд хэрэгжүүлэхээр тусгажээ.⁷¹ Салбарын жендэрийн бодлогын хэрэгжилтийг хангах хүрээнд АХБ, ЖҮХ-ны санхүүжилтээр хийсэн “Эрэгтэй, эмэгтэй залуу

⁶⁸ МУЗГ. 2020. Монгол малчин үндэсний хөтөлбөр. Улаанбаатар

⁶⁹ ЖҮХ, АХБ 2021, Эрэгтэй, эмэгтэй залуу малчдын амьдрал ахуй дахь жендэрийн дүн шинжилгээ

⁷⁰ ред Р.Верной 2005, Байгалийн нөөцийн менежмент дэх нийгэм ба жендэрийн судалгаа

⁷¹ ЖҮХ, АХБ 2021, Эрэгтэй, эмэгтэй залуу малчдын амьдрал ахуй дахь жендэрийн дүн шинжилгээ

малчдын амьдрал ахуй дахь жендэрийн дүн шинжилгээ” судалгааны үр дүнд тулгуурлан энэхүү өгүүллийг танилцуулж байна.

Судалгааны арга зүй

Жендэрийн дүн шинжилгээгээр бэлчээрийн болон хагас бэлчээрийн мал аж ахуй эрхэлдэг малчдын мал маллагаа, өрхийн хөдөлмөрийн хуваарь дахь жендэрийн ялгааг тодруулахдаа нийгмийн судалгааны тоон болон чанарын судалгааны арга зүйг хослуулан хэрэглэсэн болно. Харвардын дүн шинжилгээний загвар нь эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн үйлдвэрлэлийн болон нөхөн үржихүйн (хөлсгүй) үйл ажиллагааны ялгааг тодруулахдаа “Хэн нь юу хийдэг” гэсэн асуултаар хэмждэг. Мөн нөөцийг ашиглах, хянах, хүртэх боломжийн ялгаа, үүнд нөлөөлж буй хүчин зүйлийг Харвардын загвараар тодорхойлдог. Мозерийн дүн шинжилгээгээр “Хэн юу хийдэг вэ” гэсэн асуултаар үйлдвэрлэлийн, нөхөн үржихүйн, олон нийтийн үйл ажиллагаан дахь эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийн үүргийг хэмждэг. Харвард, Мозер, Жендэрийн дүн шинжилгээний матриц зэрэг загваруудад жендэрийн харилцааны бодит нөхцөл байдлыг тодорхойлохдоо 1) хөдөлмөрийн хуваарь 2) шийдвэр гаргах, хянах эрх мэдэл, 3) нөөцийн өмчлөл, эзэмшил, ашиглалт дахь жендэрийн ялгааг тодруулдаг. Энэ аргачлалаар мал маллагаа, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлд ажиллаж буй 15-34 насны эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн оролцоо хүйсээр задлан шинжилсэн. Экосистем, нүүдлийн болон хагас нүүдлийн бэлчээрийн МАА-н эрхлэх хэлбэр, амьдралын хэв маяг, зэрэг түүврийн параметрийг харгалзан түүврийн хүрээг тогтоов. Увс, Ховд, Өвөрхангай аймгийг тал хээр, өндөр уул, ойт хээрийн хангайн экосистемд хамаарах уламжлалт нүүдэлчин, Сэлэнгэ аймгийг хангайн экосистемд хамаарах хагас суурьшмал, Дорнод аймгийг тал хээрийн экосистемд хамаарах холимог, Өмнөговь аймгийг говийн экосистемд хамаарах нүүдлийн мал аж ахуй эрхэлдэг хэв шинжээр судалгаанд хамрууллаа. Судалгаанд 6 аймгийн 15-34 насны 841 эмэгтэй, эрэгтэй малчин, чанарын судалгаанд 60, нийт 924 хүн амыг хамруулав.

Судалгааны үр дүн

Мал маллагаа

Төрөөс мал аж ахуйн салбарт баримтлах бодлого, “Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр”, “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөрт уламжлалт мал аж ахуйн хэв шинжийг газар тариалангийн бүс, хот суурингийн орчимд эрчимжсэн МАА-тай зохистой хослон хөгжүүлэх зорилтыг дэвшүүлжээ. Асуулгын дүнгээр, малчин өрхийн 79.5 хувь бэлчээрээр буюу уламжлалт нүүдлийн хэлбэрээр малаа маллаж байна.

“Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар 2025 он хүртэл баримтлах бодлого”-д уламжлалт өв соёлыг хадгалсан, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон бэлчээрийн мал аж ахуйг зонхилон эрхэлж, хүн ам олноор суурьшсан хот, суурин газрын орчмын болон тариалангийн бүс нутагт ашиг шимийн

чиглэлээр төрөлжсөн эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлэхээр мал аж ахуйн салбарын хөгжлийн чиглэлийг тогтоосон байдаг. Орон нутгийн статистикийн мэдээлэл болон ХХААГ, МАА-н мэргэжилтэн малчдын өгүүлснээр малын тоо өсч бэлчээрийн даац дор хаяж хоёр дахин хэтэрсэн нөхцөлд уламжлалт бэлчээрийн МАА-г зонхилон эрхлэх төлөв ажиглагдсан ч хоёр залуу малчин тутмын нэг (53.2 хувь) уламжлалт бэлчээрийн МАА-г, 36.4 хувь эрчимжсэн МАА-г сонгожээ. Энэ нь одоогийн мал маллагаанд зонхилох бэлчээрийн маллагааг даруй 26.3 хувиар бууруулахаар, эрчимжихийг 16 хувиар нэмэгдүүлэхээр байна. Гэхдээ судлагдсан байршлын хувьд ялгаа ажиглагдсан нь газар тариалангийн бүс нутгийн малчдын 57.6 хувь эрчимжсэн МАА, Өвөрхангай аймагт 80 хувьд уламжлалт нүүдлийн МАА-г эрхлэхээр сонгосон нь хамгийн өндөр хувьтай үзүүлэлт болж байна. Увс, Дорнодын малчдын хувьд Өвөрхангай, Өмнөговь аймагтай харьцуулахад бэлчээрийн МАА-г сонгосон хувь бага атлаа ирээдүйд мал маллагааны аль хувилбарыг сонгох байдалд эргэлзсэн хувь өндөр дүнтэй илэрчээ. Төв, хангайн бүсийн зарим аймгийн ХХААГ, МАА-н мэргэжилтнүүд эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжихгүй байгааг технологи, тэжээлийн үйлдвэр хөгжөөгүй, зах зээлийн хувьд Улаанбаатар болон төв суурин газраас хол, малчдын бүлэг хоршооны зохион байгуулалт сул байгаагаар тайлбарлалаа.

Дорнод аймаг болон Увс аймгийн Наранбулаг сум говь тал хээрийн бүс тул эрчимжсэн МАА боломжгүй, говь талын экосистем зонхилдог Тэс сумын тухайд үхрийн аж ахуйгаар эрчимжих боломжтой, хангайн бүсийн Тариалан сумын малчид газар тариалан эрхэлж хадлан авдаг уламжлалтай, хагас суурин үхрийн аж ахуй эрхлэх боломжтой, хангайн бүсэд багтдаг Зүүнхангай сум байгаль цаг уурын хувьд хүйтэн, цас их унадаг учраас эрчимжсэн мал аж ахуй тохиромж муутайг ХХААГ-ын мэргэжилтнүүд тэмдэглэсэн. Залуу малчид тэр дундаа эрэгтэйчүүд малаа өсгөх сонирхолтой байгаа нөхцөлд чанаргүй олон мал маллах эсвэл чанартай, төрөлжсөн мал өсгөх, бэлчээрээр эсвэл эрчимжсэн МАА эрхлэх сонголт хийхэд эдийн засгийн тооцоо судалгаа дутдаг, энэ талын чадамжийг дээшлүүлэхийг мэргэжилтнүүд санал болгож байна. Салбарын жендэрийн бодлогыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд 2018-2021 онд эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн мал аж ахуй хөгжүүлэх, газар тариалангийн зохистой дадлыг эзэмшүүлэх зэрэг малчид, фермерүүдэд шинэ мэдлэг мэдээлэл, ур чадвар олгоход чиглэсэн гарын авлага, мэдээлэл сурталчилгааны жендэрийн мэдрэмжийг сайжруулах чиглэлээр сургалт хийхээр төлөвлөсөн байдаг⁷². Хоёрдугаар бүлэгт өгүүлснээр, мянгат малчин болох зорилгоор уламжлалт бэлчээрийн маллагаагаар малаа өсгөж буй залуу эрэгтэй малчид зонхилж буйг чанарын судалгааны дүн харуулсан. МАА-н мэргэжилтнүүд залуу малчдад ашиг шимтэй чанарлаг мал өсгөх, малаа эдийн засгийн эргэлтэд оруулах чадамжтай болгох, эрчимжсэн МАА-г хөгжүүлэхэд төсөв хөрөнгө зарцуулах, (хээлтүүлэгч, үүлдэрлэг мал, малын тэжээл бэлтгэх г.м) малын түүхий эд, бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэр хөгжүүлэх, борлуулалтын асуудлыг шийдэх явдал тулгамдсан хэвээр байгааг онцолсон. Эндээс дүгнэхэд, бэлчээрийн даац болон малын тооны зохист харьцаа алдагдсан нөхцөлд Дорнод аймаг эрчимжсэн МАА эрхэлдэг, Увс аймаг эрчимжих сонирхолтой, говийн бүс Өмнөговь аймагт өвс, тэжээлийн хүрэлцээгээс хамаарч эрчимжих боломжгүй зэрэг онцлогийг харгалзсан тооцоолол дээр тулгуурлан цогц (бэлчээрийн менежмент, хоршоо, түүхий эд боловсруулах, санхүүгийн боловсрол олгох г.м) сургалтын хөтөлбөрөөр эсвэл мэргэжлийн зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх замаар залуу малчдын чадамжийг дээшлүүлэхэд анхаарах асуудал мөн.

Мал аж ахуйн хөдөлмөрийн хуваарилалт

Малчин өрхөд хөдөлмөрийн насны 989 эрэгтэй, 853 эмэгтэй бүртгэгдсэн буюу нэг өрхөд хөдөлмөрийн насны хоёр хүн ногдож байна. Өрхийн мал аж ахуйд дунджаар дунджаар хоёр хүн ажиллаж байна. Нэг өрхөд хамгийн олондоо 6, хамгийн цөөндөө нэг хүн МАА-д ажиллаж, ам бүлийн тоо нэмэгдэх тусам ажиллах хүчний тоо өсч байна.

Хүснэгт 1. Мал аж ахуйд ажиллаж буй өрхийн гишүүдийн дундаж тоо, байршлаар

Аймаг	МАА-д ажиладаг өрхийн гишүүдийн дундаж тоо	МАА-д ажилладаг өрхийн гишүүдийн дундаж тоо (хамгийн цөөн)	МАА-д ажилладаг өрхийн гишүүдийн дундаж тоо (хамгийн олон)

⁷² ХХААХҮЯ. 2018. *Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын жендэрийн талаар баримтлах бодлого (2018-2025)*. Улаанбаатар

Дорнод	2.26	1	6
Өвөрхангай	2.29	1	5
Өмнөговь	2.04	1	4
Сэлэнгэ	2.02	1	4
Ховд	2.27	1	6
Увс	2.08	1	5
Нийт дундаж	2.16	1	6

Нүүдлийн МАА-д эмэгтэйчүүд үнээ малаа саах, эрэгтэйчүүд отор нүүдэл хийх, мал хариулах, хадлан тэжээл авах зэрэг уламжлалт хөдөлмөрийн хуваарь хадгалагдаж байгаа ч цэцэрлэг, сургуулийн хүүхдээ дагаж, залуу гэр бүл тусдаа амьдрах болсноор эмэгтэйчүүд мал аж ахуйн хөдөлмөрөөс хөндийрөх, малын ашиг шимийн ашиглалт буурах (сааль авах, цагаан идээ бэлтгэх) эрэгтэйчүүд мал ах ахуйн хөдөлмөрийн ачаалал нэмэгдэх зэрэг олон талт асуудлыг дагуулж байгааг ХХААГ, МАА-н мэргэжилтнүүд онцгойлон анхааруулсан. Хангай, төвийн бүстэй харьцуулахад баруун аймагт (Ховд, Увс) Монгол ёс уламжлалаа дагаад отор нүүдэл хийх, малаа хэрэглэх зэргээр МАА-н үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаанд эрэгтэйчүүдийн үүрэг давамгайлдаг гэж үзэхдээ 20 километрийн алсаас эрэгтэйчүүд малаа авчирна, эрэгтэйчүүдийн оролцоотой хадлан тэжээл, хонь хяргах зэргээр эрэгтэйчүүдийн хөдөлмөр зонхилдог гэх патриархаль тайлбарыг хийсэн юм. Сэлэнгэ аймгийн жишээн дээр эмэгтэй залуу малчид төл авах, сүү цагаан идээ авах, тэжээлийн малаа маллах зэргээр бүтээмжтэй хөдөлмөр эрхлэхийн сацуу жендэрийн хөдөлмөрийн хуваарь дахь нөхөн үржихүйн хөдөлмөрийн ангилалд багтах гэрийн ажлаа хариуцдаг, эрэгтэйчүүд малчид богины оторт явах, хадлан авах, малаа хариулах зэргээр ялгаатай ажил эрхэлж байна. Сэлэнгэ аймгийн сумдын МАА-н мэргэжилтнүүдийн хэлснээр, МАА-н хөдөлмөрөөс гадна малчин эрэгтэйчүүд бичил уурхай эрхлэх, самар жимс түүх, эмэгтэйчүүд төмс хүнсний ногоо тариалах, арчлах зэргээр давхар ажил эрхэлж, Өмнөговь аймагт ямаа саах зэрэг мал аж ахуйн үйл ажиллагаа багасч, цөөн малтай залуучууд уул уурхайд хөдөлмөр эрхэлж буй ялгаатай төлөв байдал ажиглагдаж байна.

Шигтгээ 1.

Нөхөр нь малаа хараад, малаа борлуулаад, борлуулсныг нь эхнэр, хүүхэд нь үрсэн аястай харагддаг. Сум, аймгийн төвөөс эхнэр авлаа гэхэд хүүхэд гарахаар нь хүүхдээ хараад төв дээр суучихдаг болсон. Хөдөө очихоор хэдэн залуус малаа дагасан ганцаараа амьдарч байдаг болсон.

Өвөрхангай, ХХААГ-ын мэргэжилтэн, эмэгтэй

Хүүхдүүд нь сургууль, цэцэрлэгт ороход эхнэр нь аймагт очоод суудаг, нөхөр нь малаа хараад үлддэг асуудал сүүлийн жилүүдэд гараад байна.

Өмнөговь аймаг, МАА-н мэргэжилтэн, эрэгтэй

Залуу малчин ээжүүд бага насны хүүхдээ харах шалтгаанаар мал аж ахуйгаасаа хөдийрэх хандлага ихсэж байгаа. Энэ нь нэгж малаас авах бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл төдий хэмжээгээр багасаж ирж байгаа юм.

Ховд аймаг, ХХААГ-ын мэргэжилтэн

Залуу малчин өрхүүд бага насны хүүхэдтэй, эхнэр нь хүүхдүүдээ сургууль, цэцэрлэгт хамруулж сумын төвд амьдарч байна. Нөхрүүд нь хөдөө мал дээр малаа маллаж ихэнх малчин залуу гэр бүл тусдаа амьдарч байна.

Дорнод аймаг, Багийн засаг дарга, эрэгтэй

Жендэрийн дүн шинжилгээгээр эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн гүйцэтгэж буй ажил үүрэг хүлээж буй үүргийн ялгааг судалдаг. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн буюу отор нүүдэл хийх, малаа хариулах, хадлан бордоо бэлтгэх, түлээ бэлтгэх, чөдөр ногт хийх зэрэг МАА-н үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаанд эрэгтэйчүүд оролцоо өндөр байгаа бол сүү сааль авах, сүүн бүтээгдэхүүн бэлтгэх мал аж ахуйн хөдөлмөрөөс гадна гэрийн ажил гэж нэрлэгддэг хүүхэд асрах, гэр цэвэрлэх, хоол хийх, угаалга, ахмад настан хийгээд гэр бүлийн гишүүдээ халамжлах, оёдол хийх зэрэг нөхөн үржихүйн хөдөлмөрт эмэгтэй малчдын оролцоо өндөр байна. Өмнө дурдсанчлан залуу малчин гэр бүл хүүхдээ сургахаар тусдаа амьдрах болсны нөлөөгөөр эмэгтэй малчдын оролцоотойгоор хийгддэг байсан зарим хөдөлмөрийн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх нь буурч байна.

Хүснэгт 2. МАА эрхлэх, гэрийн өдөр тутмын ажлыг ихэвчлэн хийдэг гэр бүлийн гишүүд, хүйсээр болон хувиар

Үйл ажиллагаа	Эрэгтэй	Эмэгтэй	Хамтдаа (эрэгтэй, эмэгтэй)	Гэр бүлийн бусад гишүүд	Хийдэггүй	Нийт
Бэлчээр сонгох (отор нүүдэл хийх, өвөлжөө, хаваржаа тааруулах)	44.9	2.1	32.7	17.5	2.9	100
Малын түүхий эд бэлтгэх, боловсруулах (ноос, ноолуур, мал мах, арьс шир)	27.7	14.3	44.1	10.2	3.7	100
Чөдөр ногт, хазаар зангидах	54.5	17.6	0.1	8.1	19.7	100
Сүү сааль, сүүн бүтээгдэхүүн хийх	4.2	47.7	22.2	13	13	100
Хадлан бордоо бэлтгэх, авах, хашаалах	45.1	3	26.9	5.9	19.1	100
Согоовор, малын гэжээл тарих, ногоо тарих	7.4	1.1	9.5	3.2	78.8	100
Худаг ус гаргах, булаг шанд хаших, хамгаалах	20.7	1.9	11.4	7.4	58.6	100
Гэрийн ажил хийх (хүүхэд өсгөх, хүмүүжүүлэх, юм оёх г.м)	5.8	45.3	31.3	13.4	3.2	100
Ус авах, малаа услах	49	5.2	36	8.9	0.8	100
Түлээ бэлтгэх	52.8	3.3	33.3	8.8	1.8	100
Ажил хөөцөлдөх, хүнтэй уулзах	28.5	8.8	45.4	13.1	4.2	100
Малчдын бүлэг, хоршооны гишүүнээр ажиллах, хурал, зөвлөгөөн, сургалтад оролцох	16.6	4.9	20.3	7.8	50.3	100
Малаа хариулах, хайх	54.7	2.9	33.3	7.4	1.8	100
Малаа эмчлэх, өвчнөөс сэргийлэх, угаах г.м	34.4	2.6	45.3	10.9	6.8	100
Малын хашаа, бууц, хавь орчноо цэвэрлэх	24	4.6	57	11.1	3.3	100

Маллах, төл бойжуулах, мал услах, нүүдэл хийх, оторлох ажил, ноос ноолуураа авах нь хүн хүч шаардсан, гэр бүлийн эрэгтэй, эмэгтэй малчид хоёулаа хамтарч хөдөлмөрлөдөг онцлогтой. Гэрлэсэн залуу малчдын ярилцлагаар, мал аж ахуйн хөдөлмөр бол хүнд, уртаар үргэлжилдэг. Мал аж ахуйн хөдөлмөрийн хуваарилалтад томоохон өөрчлөлт гарч байгаа нь эмэгтэйчүүд сургууль, цэцэрлэгийн хүүхдээ дагаад төв суурин газар тусдаа амьдрах болж, хөдөөд эрэгтэйчүүд малаа маллах нь судлагдсан 24 суманд нийтлэг ажиглагдлаа. Маш цөөн тохиолдолд, Увс аймгийн жишээн дээр аав ээжтэйгээ хоёр гэрээрээ амьдардаг залуучуудын гэр, сааль сүүний ажилд аав ээж нь элбэлцдэг, аав ээж нь сургуулийн насны хүүхдийг нь авч сум, аймагт амьдрах эсвэл төв сууринд амьдардаг аав ээждээ хүүхдээ суулгаж байгаа малчдын хувьд эхнэрийн хамт мал аж ахуйгаа эрхэлж байна. Судлагдсан эмэгтэйчүүдийн өгсөн мэдээллээр мал төллүүлэх, үхрээ бэлчээх, тэжээлийн мал арчлах, үхэр мал саах, малын хот хороо цэвэрлэхийн завсраар (малчин эмэгтэйчүүдийн хэлснээр) хүүхдээ асрах, гэрээ цэвэрлэх, угаалга, хоолоо хийх зэрэг “гэрийн ажил” гэж нэрлэгддэг ажлыг амжуулж байна. Сэлэнгэ аймгийн тухайд газар тариалан, бичил уурхай эрхлэх, байгалийн дагалт баялаг

ашиглахтай холбоотойгоор залуу эмэгтэй малчид ногоо арчлах, зэрлэг зулгаах, эрэгтэйчүүд услах, зарж борлуулах, эрэгтэйчүүд бичил уурхай эрхлэх, эрэгтэйчүүд жимс, самар жимс түүх (2-3 сараар), борлуулах ажлыг МАА-н эрхлэхийн зэрэгцээ хийж байна.

Чанарын судалгааны дүнд тулгуурлан дүгнэхэд, байгаль цаг уурын нөхцөл байдлаас шалтгаалж отор нүүдлийн давтамж нэмэгдсэн нь эрэгтэй малчдын хөдөлмөрийн ачааллыг тэр хэмжээгээр нэмэгдүүлж байна.

Малын түүхий эд авах, сүү цагаан идээ боловсруулах, хадлан тэжээл авахад зориулсан тоног төхөөрөмжтэй гэж 1.4-4.2 хувь хариулсан байхад гэрийн хөдөлмөрийг хөнгөвчлөхөд тустай угаалгын машин, хийн зуухтай гэж 33.2-42.8 хувь хариулжээ. Хоол хийх, хувцас угаах ажил эмэгтэйчүүдэд оногддог бөгөөд тэдний ажлыг хөнгөвчлөхөд тустай ахуй хэрэглээний цахилгаан бараа, техник, тоног төхөөрөмжөөр нийт малчдын 36.85 хувь (дунджаар) хангагдсан ба гэр ахуйн хөдөлмөрийг хөнгөвчилдөг эд зүйлсэд угаалгын машин, хөргөгч багтаж байна. Харин 8.92 хувь нь (дунджаар) МАА-н хөдөлмөрийг хөнгөвчлөхөд тустай тоног төхөөрөмжтэй байна.

Мал саах, ноос ноолуур хяргах, самнах, малын гаралтай түүхий эд боловсруулах, малын өвс тэжээл бэлтгэх зэрэг эрэгтэй, эмэгтэйчүүдийн МАА-н үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааг хөнгөвчлөх, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлэхэд анхаарах шаардлага байгааг тоон судалгааны дүн илтгэж байна. Үүнийг дараах чанарын судалгааны дүн баталгаажуулж байна.

Гэрлэсэн болон гэрлээгүй эмэгтэй, эрэгтэй залуу малчдын ярилцлагаар, өглөө 5-6 цагт босч, эмэгтэйчүүд үхэр малаа сааж, хониндоо явах, үхэр малын баас түүх, мал хотлуулах, гэрээ цэвэрлэх, оёдол үйл хийх, эрэгтэйчүүд хонинд явах, мал хариулах зэргээр оройн 19-20 цагт ажил дуусч байна. Ярилцлагад оролцсон ихэнх малчид чөлөөт цаг гардаггүй, эмэгтэй малчдын хувьд ид саалийн цагаар үхэр малаа саасаар өдөр өнгөрдөг, мал олонтой, отор нүүдэл хийдэг малчдын тухайд өглөө 4-5 цагт босч, орой 10 цагт малын аж ахуйн ажлаа дуусгаж байна. Өвс ургамлын гарц муудаж, жилээс жилд бэлчээрийн даац хэтэрсэн нь отор, нүүдлийн тоо нэмэгдэж тэр хэмжээгээр МАА-д зарцуулах цаг уртасч байгааг чанарын судалгааны дүн давхар баталгаажуулсаар байна. Гэрлэсэн залуу малчдын тэмдэглэснээр цаг агаар тогтуун сайхан үед чөлөөт цаг гардаг гэр бүл, үр хүүхэдтэйгээ тоглох, телевиз үзэхэд цагаа зарцуулдаг аж. Салбарын жендэрийн бодлогод малчин эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийг хөнгөвчлөх, өрхийн үйлдвэрлэлийг дэмжих бага оврын тоног төхөөрөмжийг нэвтрүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан байдаг. Сэлэнгэ аймгийн мэргэжилтнүүдийн тэмдэглэснээр үхрийн фермерийн аж ахуйд эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийн үйл ажиллагаа зонхилдог ч саалтууртай болж хөдөлмөр хөнгөвчлөгдөж байгаа ахиц дэвшил гарч байгааг дурдаж, нийт малчдад түгээн дэлгэрүүлэх шаардлагатай юм. МАА-н мэргэжилтнүүдийн санал болгосноор МАА-н хөдөлмөр хөнгөвчлөхөд чиглэсэн тоног төхөөрөмжийг нэвтрүүлэх нь зөвхөн

хөдөлмөр хөнгөвчлөөд зогсохгүй органик бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж эдийн засгийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх давхар ач холбогдолтой хэмээн үзлээ.

Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 20 дахь илтгэлд мал аж ахуйн салбарт туслах малчин, хөлсний малчны хөдөлмөрийн харилцаа бий болж, улмаар туслах малчин гэсэн томъёоллыг хэрэглэх болж, 2017 оноос ҮСХ туслах малчинтай холбоотой мэдээллийг албан ёсоор гаргах болжээ⁷³. 2017-2020 онуудад туслах малчдын тоо өсч, 2017 онтой харьцуулахад 2020 онд 27.9 хувиар өссөн дүнтэй гарчээ. 2017-2019 онуудын улсын дүнгээр, 15-34 насныхан туслах малчдын 44 хувийг (дунджаар) бүрдүүлж, тус 3 онд тооны хувьд буурч иржээ⁷⁴. Эрэгтэй, эмэгтэй залуу малчдын амьжиргааны жендэрийн дүн шинжилгээгээр, залуу малчдын 3 хувийг туслах малчин бүрдүүлснээс 2.4 хувь нь эрэгтэй (n=12,) 3.9 хувь нь эмэгтэй (n=13) байв. Нийт туслах малчдын 76 хувь нь Дорнод аймагт ногдож байгаа юм. Хамгийн олон туслах малчинтай Дорнод аймгийн хувьд малын тоогоор ямаа, тэмээнээс бусад төрөлд тэргүүлсэн нь туслах малчдын тоо өндөр байх үндэслэл байж болзошгүй юм. ХЭҮК-ын 20 дахь илтгэлд малын тоо өсч байгаа нөхцөлд туслах малчдын хэрэгцээ дагаж өсдөг хэмээн дүгнэжээ.

Залуу малчдын 7.1 хувь (n=60) мал аж ахуйдаа туслах малчин ажиллуулж байгаагаас эрэгтэйчүүд 7.3 хувь, эмэгтэйчүүд 6.8 хувийг эзэлжээ. Судлагдсан аймгуудаар шинжлэхэд, туслах малчдын 66.7 хувь Увс, Ховд, Дорнод аймагт ногджээ. ҮСХ, ХЭҮК-ын болон жендэрийн дүн шинжилгээгээр мал аж ахуйн салбарын хөдөлмөрийн үйл ажиллагаанд туслах малчин үүрэгтэйгээр оролцож байгааг харуулах юм.

Дүгнэлт

- Хөдөлмөрийн хуваарьт уламжлалт хандлага илэрч байгаа ч эмэгтэй малчид сургууль, цэцэрлэгийн хүүхдээ дагаад төв суурин газар тусдаа амьдрах болсноор МАА-н хөдөлмөрийн үйл ажиллагаанд дахь эмэгтэйчүүдийн оролцоо хумигдаж, өрхийн эдийн засгийн өсөлтөд сөргөөр нөлөөлж байгаагийн хамт нийгмийн олон талт асуудлыг дагуулж байна.
- Малчин өрх тусдаа амьдарч, отор нүүдлийн давтамж ойртсоноор эрэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийн ачаалал нэмэгдэх төлөвтэйг чанарын судалгааны дүн харуулж байна.
- Өрхийн зориулалттай эд хөрөнгийн ихэнхийг залуу эрэгтэй малчдын хэрэгцээнд ашиглаж байгаа бөгөөд гэрийн хөдөлмөрийг хөнгөвчлөх техник хэрэгслийн ашиглалт өсөж байгаа ч МАА-н үйлдвэрлэл дэх хөдөлмөрийг хөнгөвчлөх техник хэрэгслийн хувьд судлагдсан ихэнх бүс нутагт дэвшил гараагүй байна.
- МАА-н хөдөлмөрийн цаг наргүй үргэлжилсэн, биеийн хөдөлмөрт суурилсан байдал болон ахуйн нөхцөл байдал нь залуус, тэр дундаа эмэгтэйчүүдийг МАА-д татах бус түлхэх хүчин зүйлс болох юм.

Зөвлөмж

1. Малчин эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийг хөнгөвчлөх, өрхийн үйлдвэрлэлийг дэмжих бага оврын тоног төхөөрөмж (айраг бүлэгч, хийн зуух, цагаан идээ хатаах хүлэмж, шар сүү шахагч, худгийн гар мотор, сүүний машин, сүү ариутгагч, масло, цөцгий цохих машин, хөргүүр, сүүн бүтээгдэхүүн савлагч г.м)-ийг нэвтрүүлэх, хөнгөлттэй үнэ, хүүгүй зээлээр худалдан авах боломжийг бүрдүүлэх, техник хэрэгслийн талаар мэдлэгжүүлэх,
2. МАА-н хөдөлмөрийг хөнгөвчлөх тоног төхөөрөмжийг нэвтрүүлэх нь зөвхөн хөдөлмөр хөнгөвчлөөд зогсохгүй органик бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, эдийн засгийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх давхар ач холбогдолтой байна.
3. Малчин өрх, гэр бүл дэх шийдвэр гаргах эрх мэдэл нөхөр, эрэгтэйчүүдэд хэт давамгайл байгаа нь эмэгтэйчүүдийг малчин болохоос татгалзахад хүргэх нэгэн хүчин зүйл болох тул гэр бүл дэх жендэрийн эрх тэгш байдал хангахын ач холбогдол, арга замын талаарх мэдлэг, хандлагыг малчдад хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

⁷³ ХЭҮК. 2021. *Хүний эрх, эрх чөлөөний 20-р илтгэл*. Улаанбаатар

⁷⁴ ҮСХ. 2019. *ХАА-н салбарын танилцуулга*. Улаанбаатар

Ашигласан материал

1. МУЗГ. 2020. Монгол малчин үндэсний хөтөлбөр. Улаанбаатар
2. ЖҮХ, АХБ 2021, Эрэгтэй, эмэгтэй залуу малчдын амьдрал ахуй дахь жендэрийн дүн шинжилгээ
3. ред Р.Верной 2005, Байгалийн нөөцийн менежмент дэх нийгэм ба жендэрийн судалгаа
4. ХХААХҮЯ. 2018. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын жендэрийн талаар баримтлах бодлого (2018-2025). Улаанбаатар
5. ХЭҮК. 2021. Хүний эрх, эрх чөлөөний 20-р илтгэл. Улаанбаатар
6. ҮСХ. 2019. ХАА-н салбарын танилцуулга. Улаанбаатар